

ФІЛОСОФСЬКЕ І НАУКОВЕ ЗНАННЯ: ПРОБЛЕМА СПІВВІДНОШЕННЯ

М.М. Брюховецький

Проблема співвідношення філософії і науки ставилася в різних формулюваннях ще з часів класичної античності: «Як співвідносяться філософія і наука?» (Аристотель, Г.В.Ф. Гегель), «Чи є філософія наукою?» (В. Віндельбанд, О. Нікіфоров), «В чому специфіка філософії по відношенню до науки?» (Б. Рассел, О. Спіркін), «Чи необхідне створення строго наукової філософії?» (І. Фіхте, Е. Гуссерль), «Чи є філософія найвищою і головною наукою?» (Ф. Шеллінг), «Чи взагалі повинна бути філософія науковою?» (М. Бердяєв) — і це далеко не вичерпний перелік форм, в яких поставало дане питання. В розмаїтті шляхів вирішення вказаної проблеми можна виділити три основних напрями: (1) вирішення питання в руслі ієрархічної субординації та підпорядкування наук філософії (Аристотель піднімав вказану проблему в «Метафізиці», А. Сен-Симон — у «Вступі до наукових праць ХІХ століття», Ф. Шеллінг — у «Системі трансцендентального ідеалізму»); (2) напрям, представники якого вказують на ототожнення та рівнозначність науки і філософії (німецькі класики, зокрема, І. Фіхте в «Науковченні», а також Е. Гуссерль в «Філософії як строгій науці»); (3) підхід, який стверджує абсолютну неможливість ототожнення філософії та науки (К. Ясперс у «Філософській вірі», Л. Шестов в праці «Апофеоз безгрунтовності (досвід адогматичного мислення)», М. Бердяєв у «Філософії свободи»).

Наукові дискусії з цієї проблеми не втратили актуальності і досьогодні¹, та, якщо виходити із самої сутності проблеми, не втратять

¹Див., напр.: Шрамко Я.В. Філософія: наука чи світогляд? // Актуальні проблеми духовності: зб. наук. праць. Випуск 11. — Кривий Ріг, 2010. — С. 98-112.

свого значення і в майбутньому. В якості одного зі способів вирішення даної проблеми можна запропонувати логічний аналіз змісту та об'єму категорій «філософія» і «наука». Для розгляду питання «чи є філософія наукою?» необхідно визначитися із об'ємом категорій науки та філософії і співставити їх. В разі співпадіння або неспівпадіння об'ємів вказаних категорій на поставлене питання можна буде дати позитивну чи негативну відповідь. Спробуємо навести власний варіант розв'язання зазначеної проблеми.

Спочатку проаналізуємо поняття науки. На сьогодні одним із найбільш поширених є розуміння науки як спеціального виду людської діяльності, яка ставить на меті вироблення знань². В цілому ми погоджуємося із наведеним визначенням, проте вважаємо його (як, власне, і велику кількість подібних визначень) дещо неповним. Так, не можна обійти увагою ту обставину, що більшість дослідників не заперечують існування знання, отриманого не тільки раціональним шляхом. Йдеться насамперед про знання інтуїтивне³, ірраціональне⁴, неявне⁵ тощо. Крім того, додатково часто виокремлюють таке поняття, як буденне знання⁶. Проте, чи будуть вказані різновиди знання — буденне, неявне, ірраціональне, інтуїтивне і т. ін. — стосуватися науки?

Щоб відповісти на дане питання, необхідно прояснити поняття знання та раціонального. Досить традиційним у гносеології є тлумачення сутності знання як ідеального виразу в знаковій формі об'єктивних зв'язків світу. В загальних рисах погодимось із вказаним визначенням, проте спробуємо прояснити окремі його аспекти, необхідні для розробки нашої проблеми.

При аналізі проблеми знання стає очевидним, що знання представляє собою певну сукупність відомостей. Тобто, знання перш за все є певним набором відомостей або інформацією в сучасному її розумінні. Вказана ознака складає його основну формальну характеристику. Але при цьому слід наголосити на тому, що далеко не будь-який набір відомостей, далеко не будь-яка інформація є знанням. Інформація може бути несуттєвою або випадковою. Крім того, зважаючи на обсяг

² Див., напр.: *Нижифоров А.Л.* Философия и история науки. — М., 2008. — С. 50; *Лукашевич В.К.* Философия и методология науки. — Мн., 2006. — С. 30.

³ *Ирина В.Р., Новиков А.А.* В мире научной интуиции. Интуиция и разум. — М., 1978.

⁴ *Мудрагей Н.С.* Рациональное и иррациональное — философская проблема (читая А. Шопенгауэра) // Вопросы философии. — 1994. — № 9.

⁵ *Лекторский В.О.* Субъект, объект, познание. — М., 1980. — С. 260-261.

⁶ *Пушжанский Б.Я.* Обыденное знание. Опыт философского осмысления. — Л., 1987.

інформації, виробленої людством протягом XX–XXI століття, інформація може бути взагалі безкорисною. Тому не є знанням простий невпорядкований набір випадкових відомостей. Проте вказані відомості отримують характеристики знання при належному їх впорядкуванні, обґрунтуванні, поясненні одних відомостей іншими, більш очевидними, створенні певної системи. Після набуття вказаних характеристик інформація починає створювати певне системне уявлення про той чи інший об'єкт, якого стосуються відомості, розуміння його сутності, закономірностей, пов'язаних з ним. Тобто, тільки інформація у її системних зв'язках, обґрунтуванні чи поясненні (одного факту іншим, більш очевидним), може претендувати на те, щоб вважатися знанням. Таким чином, знання має бути перш за все обґрунтованою інформацією або певним набором відомостей, що знаходяться в системному взаємозв'язку.

Ще однією важливою ознакою знання є його перебування в свідомості людини. Поза людською свідомістю знання може існувати лише в об'єктивованій формі — опредметненій чи інформативній. Проте в такому випадку вказане знання втілюється в інформації або предметах матеріального світу. Лише у свідомості людини інформація, яка пройшла певну обробку (обґрунтування та систематизацію), може стати знанням.

Однією із необхідних ознак знання вважаємо також його істинність. Знання не може бути не істинним, не відповідати дійсності та існуючому стану речей. Так, магія не є знанням, хоча наділена такими необхідними його ознаками як інформативна форма, системність та обґрунтованість (згадаємо величезні зводи магічних ритуалів і обрядів, магічні словники, що безумовно, мало певний упорядкований системний характер та обґрунтування). Алхімія також представляє собою певну систему інформації, яка пройшла досить серйозну обробку та обґрунтування, проте, знову ж таки, не може вважатися знанням, оскільки не має ознакою істинність. Аналогічна ситуація з менш очевидним прикладом — геоцентричною системою Птолемея. Як система — певний набір обґрунтованих відомостей, вона існувала й успішно застосовувалася на практиці. Проте вказана система не може вважатися знанням, оскільки не відповідає дійсному стану речей.

Хоча доцільно буде обмовитися, що і магія, і алхімія, і система Птолемея можуть містити в собі знання в тій мірі, в якій вказані системи наближаються до істини. Так, наприклад, хибність уявлень Птолемея про Всесвіт не заважала багато століть успішно керуватися на практиці вказаними уявленнями при морських подорожах. Неможливість

перетворення свинцю на золото та інші помилки алхімії не зменшують ефективність хімічних дослідів, що проводилися алхіміками. Слід зауважити, що в усіх вказаних прикладах йдеться про відносну істину. Так, система Птолемея була відносно істинною, і в цьому аспекті може вважатися знанням. Тобто істинність, принаймні, відносна істинність, є атрибутивною ознакою знання.

Таким чином, категорію знання можна визначити як інформацію, яка пройшла обґрунтування у свідомості людини та яка відображає як мінімум відносну істину. Слід зазначити, що подібне тлумачення знання ґрунтується на теорії відображення, має досить давню традицію і сягає своїм корінням ще вчення Платона (останній у своєму найвідомішому діалозі із гносеологічної проблематики «Теетет» розглядав визначення знання як істинної думки з поясненням⁷).

Наступна категорія, з якою нам необхідно визначитися є категорія раціонального, оскільки наукове знання часто ототожнюють з раціональним знанням. Під категорією раціонального розуміємо такий всезагальний метод, який ґрунтується на доказовості, відкритості для критики, послідовності та несуперечливості. Вказана точка зору на раціональне була сформульована К. Поппером⁸ і виходить із сучасного розуміння раціоналізму як методу⁹ та раціональності як певної сукупності правил.

Тепер, зважаючи на вказані поняття знання та раціонального, спробуємо проаналізувати, чи спрямована наука як специфічний вид людської діяльності на вироблення будь-якого знання і чи стосується науки будь-яке нераціональне знання.

Переважає більшість дослідників відмічають раціональний характер наукового знання¹⁰. Проте не виключаємо, що саме по собі знання в науку може прийти і не зовсім раціональним шляхом (можна згадати славнозвісний сон Менделєєва або напівміфічне яблуко Ньютона). У даному випадку йдеться перш за все про наукову інтуїцію. Хоча для остаточного входження в науку цьому знанню просто необхідне раціо-

⁷ Платон. Теетет. 201 d // Платон. Сочинения в 4 томах. Т. 2. — СПб., 2007. — С. 313.

⁸ Див, напр.: Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2: Время лжепророков: Гегель, Маркс и другие оракулы / Пер. с англ.; Под ред. В.Н. Садовского. — М., 1992. — С. 260-261.

⁹ Грязнов В.С. Логика, рациональность, творчество. — М., 2002.

¹⁰ Поппер К. Логика и рост научного знания. — М., 1983; Никифоров А.Л. Философия и история науки. — М., 2008. — С. 112-131; Лукашевич В.К. Философия и методология науки. — Мн., 2006. — С. 89-98; 230-232; Лешкевич Т.Г. Философия науки. — М., 2006. — С. 14-17.

нальне обґрунтування, хоча б набуте вже «постфактум», тобто здійснене вже після отримання знань. Без раціонального обґрунтування таке знання наука не може прийняти. Тому вважаємо, що саме раціональне, тобто раціональний метод отримання знань, може вважатися атрибутивною ознакою науки. Таким чином, з огляду на зазначене, якщо уточнити визначення науки, можна отримати розуміння цієї категорії в якості специфічного виду людської діяльності, що ставить на меті вироблення раціональних знань або вироблення знань за допомогою раціонального методу. Звідси — матимемо раціональність як суттєву ознаку наукового знання.

Оскільки визначення змісту категорії «філософія» є досить складною проблемою, спробуємо просто співставити об'єм категорії науки з ймовірним об'ємом категорії філософії.

Для початку звернемо увагу на те, що філософія як специфічний вид людської діяльності також спрямована на отримання знань (на пошук істини та її обґрунтування, вироблення картини світу, систематизацію та уніфікацію знань). В цій частині філософія повністю підпадає під розуміння науки, оскільки обидві вказані сфери людської діяльності спрямовані на отримання знання. Вказана спільна характеристика іноді є підставою для ототожнення філософії і науки. Проте чи можна стверджувати, що філософія завжди отримує знання раціональним шляхом? (Тобто, чи завжди філософія має справу з раціональним знанням?) Крім того, нам необхідно буде вирішити проблему, чи все раціональне знання є філософським?

Стосовно першої проблеми, можна навести два міркування. По-перше, філософія (на відміну від науки) здатна переглянути свої вихідні тези та основні положення. Йдеться про «апріорні» тези, які кладуться в основу подальшої рефлексії: матерія первісна, світ пізнаваний, об'єктивна реальність існує. Особливість вказаних положень полягає у тому, що їх неможливо довести або спростувати. По-суті, вказані тези мають характер припущень. Переглянути такі основні вихідні положення також неможливо без припущень. Не підлягає доведенню і раціональному обґрунтуванню навіть найбільш раціоналістичне припущення на зразок: «раціоналізм можна застосувати до всього». Останнє навіть за висловом критичного раціоналіста К. Поппера ґрунтується виключно на вірі¹¹. Таким чином, висхідні тези й основні положення можуть існувати тільки у формі припущень і не є раціональними за своєю сутністю, зокрема, не піддаються доведенню. Вказане ставить

¹¹ Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 2. — М., 1992. — С. 268.

під сумнів повністю раціональний характер філософського знання.

По-друге, навіть за своїм змістом, окремі філософські системи є ірраціональними, що недопустимо для будь-якої науки. До ірраціональних за своєю сутністю та змістом відносяться філософські системи і школи волонтаризму, філософії життя, екзистенціалізму, інтуїтивізму тощо. Окремі філософи прямо заперечують раціональність як метод філософствування, отримання та існування знань (М. Бердяєв, Л. Шестов). Тому, якщо ми називаємо вчення Ф. Ніцше, А. Бергсона, В. Дільтея, А. Шопенгауера філософією, а їх самих філософами, то мусимо погодитися, що їхні вчення (саме через брак раціональності) не підпадають, принаймні не в повній мірі підпадають під об'єм категорії науки.

Звичайно, існує багато філософських вчень з високим ступенем раціоналізації, настільки високим, що їх майже повністю можна ототожнити з наукою (можна назвати таких представників як Р. Декарт, І. Кант, Ч. Пірс, Б. Рассел, К. Поппер). Проте, звернемося до нашого «по-перше»: і в цих системах наявні припущення, насамперед стосовно висхідних положень, які говорять про неможливість існування абсолютно раціональної філософської системи.

Стосовно другої проблеми — чи все раціональне знання є філософським — можна сказати наступне. Наука проникає майже в усі сфери життєдіяльності людини та обсяг наукового знання є досить великим. З високою долею вірогідності можна стверджувати, що не все раціональне знання відноситься до філософського. Так, наприклад, не можна віднести до філософського знання щодо складу та виготовлення будівельних сумішей та шпаклівок, не є філософським знання щодо складу ферментів, які беруть участь в процесі травлення. Можна навести безліч прикладів такого знання спеціального характеру. Вказане знання не відноситься до світоглядного, не розглядається через призму «людина-світ» тощо, тому не є філософським. Хоча, безумовно, що вказане знання є раціональним, його можна віднести до наукового.

Слід оговоритися, що теоретично (потенційно) будь-яке знання, навіть таке вузькоспеціалізоване, може виступити об'єктом інтересу філософії. Так, наприклад, спеціалізоване знання квантової фізики стосовно складу ядра атому увійшло до сфери інтересу філософії при вивченні проблеми матерії. Можна уявити ситуацію, коли знання щодо ферментації процесу травлення можуть зацікавити філософію, скажімо в руслі проблеми еволюції людини.

Хоча основний об'єм спеціальних наукових знань зазвичай не входить до об'єкту розгляду філософії, тому другу проблему можна ви-

рішити в бік того, що не все раціональне знання є філософським.

Таким чином, застосовуючи вказане розуміння понять «наука», «знання», «раціональне», можна прийти до висновку, що філософія, як і наука, спрямована на отримання знань, і в цьому полягає їхня найголовніша спільна риса (можливо це і є підставою для їх ототожнення). Проте філософія, на відміну від науки, може отримувати певні знання не тільки раціональним способом. В цьому полягає головна відмінність філософії від науки. Хоча, можна обмовитися щодо існування наукоподібних філософських систем, які за своїм змістом і методом тяжіють до науки. Категорія філософії за об'ємом виходить за межі категорії науки (тобто, філософія використовує не тільки наукове, раціональне за своїм характером знання). До філософії відносяться не тільки раціональні знання та не тільки знання, отримані раціональним шляхом. З іншого боку, не весь об'єм категорії наука входить до об'єму категорії філософії. Існує великий обсяг спеціального наукового знання, яке не є філософським, і може стати таким лише потенційно. Тобто, схематично відношення філософії та науки можна зобразити у вигляді логічного відношення перетину.

Надійшла до редакції 24 червня 2011 р.